

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Навчальний посібник
МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Умань – 2019

УДК 811.161.2'1 (075,8)

М 54

*Затверджено до друку науково-методичною комісією
факультету іноземної філології, Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(протокол № 3 від 31. 11. 2019)*

Рецензенти:

Гриценко П.Ю., доктор філол. наук., професор, Інститут української мови НАН України.

Бацевич Ф.С., доктор філол. наук., професор, Львівський національний університет імені Івана Франка.

М 54 Методи лінгвістичних досліджень: навчальний посібник/ МОН України, Уманський держ. пед. ун.-т. імені Павла Тичини/ упорядник: Н. А. Цимбал. – Умань: Візаві, 2019. – 106 с

У навчальному посібнику розглядаються методологія і методи дослідження актуальних напрямів сучасної лінгвістики: семасіології, ономасіології, психолінгвістики та етнопсихолінгвістики, когнітології, функціональної лінгвістики, теорії тексту, комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики.

Для студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів.

УДК 811.161.2'1 (075,8)

ЗМІСТ

Вступ

4

1. Лекція № 1. Базові поняття лінгвометодології	6
2. Лекція №2. Методи семасіологічних та ономасіологічних досліджень	12
3. Лекція №3. Методи дослідження людського чинника в мові	21
4. Лекція №4. Методи лінгвістичних досліджень тексту	28
5. Лекція № 5. Методи дослідження в прикладній лінгвістиці	35
6. Плани практичних занять	44
7. Тестові завдання	54
8. Контрольні завдання	60
9. Індивідуальні навчально-дослідні завдання	80
10. Вимоги до іспиту з навчальної дисципліни “Методи лінгвістичних досліджень”	81
11. Рекомендована література	83
ДОДАТОК № 1. Навчальна програма навчальної дисципліни “Методи лінгвістичних досліджень”	87
12. ДОДАТОК № 2. Робоча програма навчальної дисципліни “Методи лінгвістичних досліджень”	93
13. ДОДАТОК №3. Глосарій термінів	102

ВСТУП

Сучасна лінгвістика початку XXI століття активно розвивається, що вимагає досконалої методології і методики досліджень. Еволюція мовознавства характеризується як зміна трьох наукових парадигм: 1) генетичної, історичної; 2) таксономічної, системно-структурної; 3) комунікативно-функціональної, прагматичної. Загальною тенденцією сучасного лінгвістичного пізнання є рух від сфери системи до центру всіх цих систем – до людини. Гуманізація мовознавства, поворот до мовної особистості як медіума для проникнення у мову, занурену в життя, зумовили перехід традиційних та нових лінгвістичних дисциплін на якісно новий науково-пізнавальний рівень. Знання, набуті раніше, не зникають, вони лише відходять на задній план і на новому оберті спіралі можуть актуалізуватися у новій якості.

Різноманітність і багатоплановість наукових шкіл, течій, напрямів, маргінальних з іншими науками галузей лінгвістики і, нарешті, поглядів на певні мовні та мовленнєві явища, що, за образним висловом О.Б. Паршина, характеризують історію лінгвістики XX ст. як історію перманентного методологічного повстання у формі послідовних теоретичних переворотів, зумовили потребу цього навчального посібника. Ми виходили з важливості й актуальності створення загальної та доступної оглядово-аналітичної роботи невеликого обсягу, що охоплювала б головні теоретичні моделі сучасної лінгвістичної думки.

Мета цієї книги – дати майбутнім дослідникам мови певний інформаційний простір для наукового пошуку, зорієнтувати їх щодо кола проблем та перспектив, ініціювати у них головний принцип–вивчення наукової спадщини попередників.

Матеріал викладено за принципом «фрейму» як інформаційного блоку, складові якого створюють уявлення щодо концепту та перебувають у певних системних зв'язках. Водночас компоненти блоків актуалізують «міжфреймові» відношення, репрезентуючи взаємодію складників системи.

Посібник розраховано на широку аудиторію студентів, аспірантів, дослідників мови. Перехід багатьох навчальних закладів на нові університетські програми передбачає обов'язкове виконання кваліфікаційних та курсових робіт. Матеріал посібника може бути використаний при цьому. Крім того, він являє собою основу загальнотеоретичного спецкурсу для спеціальностей «Українська мова і література» та «Мова і література» (англійська, російська, німецька тощо).

Лекція № 1. Базові поняття лінгвометодології

План.

1. **Мета і завдання навчальної дисципліни “Методи лінгвістичних досліджень”.**
2. **Ключові поняття лінгвометодології: методологія, парадигма, епістема.**
3. **Характеристика головних наукових парадигм лінгвістики.**
4. **Загальні і лінгвістичні методи дослідження.**

1. Мета і завдання навчальної дисципліни “Методи лінгвістичних досліджень”. Лінгвометодологія визначається як самостійна галузь теоретичного знання, яка, що проектується в загальну методологію - учення про способи пізнання й осмислення дійсності й формування внутрішнього рефлексивного досвіду людини, а також про дослідницькі настанови, принципи та процедури аналізу об’єктів різних наук.

Об’єктом лінгвометодології є системи трактування мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, які ґрунтуються на світоглядних і пізнавальних настановах, способах, принципах і процедурах їхнього дослідження, що склалися в межах певних мовознавчих течій, шкіл, розвідок окремих лінгвістів.

Предметом цієї галузі є пізнавальне спрямування й організація досліджень мови та її продуктів.

Головними завданнями лінгвометодології є: 1) розгляд еволюції методологічного простору лінгвістики, починаючи з часів античності; 2) з’ясування співвідношення методології, парадигми, епістемі; 3) вияв у наукових мовознавчих парадигмах і школах світосприймальних домінант (епістем), специфіки оцінок пізнавальної природи людської свідомості, її взаємодії зі світом дійсності; 4) визначення предмета й об’єкта мовознавчих досліджень; 5) обґрунтування зв’язку пізнавальної здатності людини з мовою й мовленням, процесами комунікації; 6) з’ясування напрямів взаємної детермінованості мови, свідомості її носіїв, соціуму, культури, комунікативної діяльності; 7) інвентаризація й систематизація дослідницьких принципів у ракурсі різних епістем і парадигм; 8) упорядкування лінгвістичних методів у розрізі наявних у лінгвістиці епістем; 9) розробка способів оцінки достовірності отриманих результатів лінгвістичного пошуку;

10) оцінка сукупності проблем мовознавства, які потребують розв'язання; 11) вияв причин методологічного еkleктизму лінгвістичних теорій і шкіл; 12) пошук виходу зі станів методологічної кризи в лінгвістиці тощо.

2. Ключові поняття лінгвометодології: методологія, парадигма, епістема.

У філософському енциклопедичному словнику **методологія** визначається як «система принципів і способів організації й побудови теоретичної та практичної діяльності, а також учення про цю систему» [1989, 359]. Деякі дослідники підкреслюють креативну настанову методології, яка не лише систематизує наявні принципи та способи наукового дослідження, а й розробляє нові підходи та засади.

Еквівалентом загальнофілософської методології є поняття **епістемології**, що є теорією наукового пізнання, яка досліджує природу, способи й методи пізнання й оцінює їхню достовірність, можливості перевірки правильності теорії тощо.

Зважаючи на домінування в сучасних мовознавчих студіях терміна «парадигма», яким нерідко замінюють методологічну базу лінгвістичних досліджень, треба визначитися з відмінністю цих важливих понять.

Наукова парадигма (від гр. *paradeigma* - приклад, зразок) також уживається в кількох значеннях, як-от: 1) способу пізнання й усвідомлення світу, що визначає загальні принципи дослідження об'єкта в різних науках; 2) представлення об'єкта науки в ракурсі понятійного апарату та процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи (дескриптивістська, генеративна парадигма в мовознавстві); 3) зразка наукових уявлень і дій у певний період або на певній території (європейська, азіатська або західна, східна наукова парадигма; американська, європейська, радянська наукова парадигма і т. ін.).

Поняття парадигми відоме ще з часів античності. Протягом багатьох століть воно використовувалося переважно на позначення зразка словозміни в метамові лінгвістичного опису.

У лінгвістиці наукова парадигма набуває значення підходу до розгляду мови, сукупності принципів її дослідження, прийнятих у певній мовознавчій спільноті. У сучасній лінгвістиці **наукова парадигма** - це панівна на кожному етапі історії лінгвістичних учень система поглядів на мову, яка визначає предмет і принципи лінгвістичного дослідження відповідно до культурно-історичного й філософського контексту епохи.

3. Характеристика головних наукових парадигм лінгвістики.

Мовознавці бачать історію лінгвістики як послідовну зміну домінант (або співіснування, згідно з концепцією швейцарського лінгвіста П. Серіо) **головних наукових парадигм**:

1) генетичної (порівняльно-історичної, еволюційної), яка набула особливої ваги у мовознавстві XIX ст., керувалася принципами історизму, діахронічного розгляду мови, почасти - емпіризму, психологізму й аналогійності, була спрямована на дослідження еволюційних змін мов, закономірностей розщеплення прамов, генетичної близькості мов світу;

2) таксономічної (системно-структурної), що домінувала в першій половині XX ст. і ґрунтувалася на принципах синхронічності лінгвістичного опису, онтологічного дуалізму інваріантів і варіантів мовних одиниць, системності мови, її рівневої ієрархії, наявності системних відношень на всіх мовних рівнях, а також була редуціоністською, логіцистичною й реляціоністською (спрямованою лише на мову, її структурну організацію без урахування зовнішніх чинників, зокрема, й людського);

3) прагматичної (комунікативно-функціональної), становлення якої відбулося у другій половині XX ст. і позначилося на переорієнтації лінгвістичних досліджень на аналіз людського чинника в мові, діяльній та телеологічній поведінки мовної системи в комунікативному середовищі (мова почала розглядатися як знаряддя досягнення людиною успіху, оптимізації інтерактивних відношень мовців у комунікативній ситуації, різних типах дискурсу);

4) когнітивної (або когнітивно-дискурсивного), спрямованої на пояснення постійних кореляцій і зв'язків між мовою, мовними продуктами, з одного боку, і структурами знань, операціями мислення та свідомості, з іншого;

5) синергетичної (від гр. *synergeia* - спільна дія, взаємодія), в основі якої лежить кваліфікація мовної системи як складної, відкритої, нелінійної, еволюційної, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, його культури, свідомості, соціуму) і перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги (є нестійкою, нестабільною), маючи регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи.

4. Загальні і лінгвістичні методи дослідження. Лінгвістичними методами, які можна назвати парадигмальними, оскільки вони позначили зміну домінанти наукових парадигм, є **порівняльно-історичний, структурний, функціональний і конструктивний**. Кожний із цих методів має розгалужену систему прийомів дослідження й опису мови. До того ж окремими методами мовознавства (міжпарадигмальними) можна вважати такі, що ґрунтуються на поєднанні методологічних засад парадигмальних методів, однак виокремлюються за специфікою процедур чи за загальним підходом до аналізу мовних явищ. Отже, всі методи сучасного мовознавства можна диференціювати на **парадигмальні, міжпарадигмальні, маргінальні й комплексні, або комбіновані**.

Порівняльно-історичний метод являє собою сукупність операцій реконструкції походження мов від прамов, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах формування. Він застосовує процедури встановлення спорідненості мов, порівняння мовних фактів у споріднених мовах, реконструкції праформ відповідної прамови, вияву законів мовного розвитку, зважаючи на закономірний еволюційний характер мовних змін. Прийомами порівняльно-історичного методу вважаються внутрішня та зовнішня

реконструкція. Методика лінгвогеографії передбачає визначення меж і регіону функціонування діалектів і мов й інтерпретації просторового поширення мовних явищ на підставі позначення їх на географічній карті.

Структурний метод як головний спосіб аналізу мови у структуралістській парадигмі представлений різноманітними методиками синхронного аналізу мовних явищ як варіантів складників цілісної системи мови - інваріантів, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відноя (дистрибуції), представленого одиницями того самого рівня мовної системи.

Функціональний метод, розроблений у межах прагматичної парадигми, передбачає дослідження мови в дії, у процесі функціонування з огляду на цілеспрямовану природу мовних одиниць і явищ. Цей метод застосовує методики моделювання функціонально-семантичних полів, контекстуально-інтерпретаційного аналізу тексту, прагматичного й конверсаційного аналізу, аналізу дискурсу, діалогічної інтерпретації тексту тощо.

Конструктивний метод також є загальним методом лінгвістики, що передбачає побудову й конструювання об'єкта дослідження у вигляді спрощеної, гіпотетичної абстрактної схеми. Він покладений в основу дескриптивних методик тагеміки Ч. Хоккета, генеративного методу моделювання глибинних синтаксичних структур, установлення трансформацій та обмежень на них, принципів і параметрів уродженої бази мовних знань Н. Хомського та його послідовників, аплікативно-породжувального методу С. Шаумяна та П. Соболевої, моделювання позиційних схем сучасного семантичного синтаксису на підставі граматики залежностей Л. Теньєра, рольової граматики Ч. Філлмора, пропозицій Б. Рассела, функціонально-істиннісної граматики Р. Монтегю і т. ін., концепцій логічного аналізу мови тощо.

Рекомендована література:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 368 с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля - К, 2008. – 712 с.
3. Федоренко О. І. Основи лінгвістичних досліджень : Підручник / О. І. Федоренко, С. М. Сухорольська О. В. Руда. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 296 с.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики.
2. Тракткування термінів *методологія, методика, метод, прийом* у сучасній лінгвістиці.
3. Загальнонаукові принципи лінгвістичних досліджень.
4. Типологічний, зіставний та описовий методи лінгвістичних досліджень.

Евристичні питання та творчі завдання.

1. Чи потрібна лінгвістиці лінгвометодологія? Обґрунтуйте відповідь.
2. У чому полягає відмінність понять методології й наукової парадигми?
3. Охарактеризуйте парадигмальний стан сучасної лінгвістики.
4. У чому виявляється методологічний еkleктизм сучасної лінгвістики?
5. Простежте зміну епістем в історії лінгвістики.
6. Охарактеризуйте передумови, головні течії та наукові школи й доробок чотирьох ключових наукових парадигм лінгвістики.
7. Охарактеризуйте методи, які ви використовуєте в дипломній (магістерській роботі).